

Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak İlm-i Nücûm: Sadullah el-Ankaravî

Gülçin TUNALI KOÇ*

KRAL ASSURBANİPAL'IN (M.Ö. 668-626) kütüphanesinde bulunan ve tarihi milattan önce yedinci yüzyıla, bir tahmine göre daha da eski dönemlere dayanan tabletlerin birinde şöyle yazar: "Ay takviminin on dördüncü günü (gökte) Ay ve Güneş birbirlerine zıt konumlarda olurlarsa Kral birçok haber alacak."¹ İsmi bilmediğimiz bir Babil kralına sunulmak üzere düzenlenen bu astrolojik tahmin, tarih boyunca tekrarlanıp duracak olan benzerlerinin ilk örneklerinden sadece birisidir. Astrolojinin, siyasetin bizzat içinde bulunmaların, 'yönetenler'in ilgisini çekmesi ve astrologların saraylarda bir nevi 'danışmanlık hizmeti' vermeleri tesadüfi değildir. Sağlıklarından düşmanlarının durumuna, dostlarının kimler olduğundan ülkelerini bekleyen doğal afetlere, savaşlardan hizmetkârlarının vefasına kadar geniş bir yelpazeyi kucaklayan sorularına ve bitmek tükenmek bilmeyen gelecek kaygılarına cevap arayan sultanların, şehzadelerin, kralların, prenslerin, vezirlerin, düklerin, emirlerin ya da aristokratların, emirleri altında astrolog/lar bulundurmaları, tarih boyunca değişmeyen 'moda'lardan biridir.

Hemen her birimi merkezileştirmesiyle malum Osmanlı'da bu hal bir adım öteye taşınarak, "müneccim" olarak adlandırılan astrolog/astronomların müneccimbaşının idaresi altında devletin bir müessesesi haline gelmesi sağlanmıştır. Böylece siyasetin hemen merkezinde yer almaya başlayan bu insanların şimdiye kadar Osmanlı siyaset dünyasındaki yerlerinin gözden kaçmış olması, münevverlerin ilm-i nücûm gibi modern dünyada

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans mezunu.

¹ Wayne Shumaker, *The Occult Sciences in the Renaissance: A Study in Intellectual Patterns*, Berkeley: University of California Press, 1972, s. 11.

irrasyonel saydıkları bir uğraşa karşı bilinç altında geliştirdikleri rasyonel tepkiyle açıklanabilir ancak. Oysa Cemal Kafadar'ın yerinde tespitiyle, "Osmanlı siyaset düşüncesinin izini sürmek ve anlamak isteyenlerin işi, direkt olarak siyaset ile ilgili kavramlaştırma ve kuramlaştırmalara yer veren (siyasetnâme, ahlâk gibi) eserlerle ya da yasama gibi devletle ilişkisi belirgin alanlarla, saray-devşirme gibi kurumlarla sınırlı tutulmayacak bir iştir. Siyaset kültürünün değerleri ve duyarlılıkları, şiirden masallara, latife derlemelerinden görsel kaynaklara, birçok alanda araştırılmalıdır",² İşte bu yazımızda "birçok alan" tanımının içine giren ilm-i nücûm geleneğiyle siyasetin birebir ilişkisinden bahsetmeye çalışacağız. XIX. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış Ankaralı müneccim-şair Müderriszâde Sadullah el-Ankaravî'nin notlarından örneklerle de destekleyeceğimiz bu kısa ve daha ziyade konuya giriş niteliğindeki çalışmanın alanında bir ilk oluşu, metnin eksikliklerini mazur gösterir diye düşünüyoruz.

a- İlm-i Nücûmun Tanımı

XIII. Yüzyıl ortalarına kadar İslâm bilim literatüründe *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, *ahkâm-ı nücûm*, *ilm-i ahkâm* ya da *tencim* olarak adlandırılmaya ve ilimler tasnifinde ziraat, tıp ilmi ve simya ile birlikte tabii ilimlerin bir şubesi sayılmaya başlanan astroloji ile *ilm-i felek*, *ilm-i hey'et*, *ilm-i hey'eti'l-âlem* diye isimlendirilen ve matematiksel ilimlere giren astronomi, *ilm-i nücûm* adı altında tek bir ifade ile belirtiliyordu.³ İlimler tasnifindeki bu ayrıma rağmen XIX. yüzyıla kadar *müneccim* hem astronomi hem de astroloji ile uğraşan kimse manasına gelirken, yine her iki ilimden de bahsederken bir ayırım yapmaksızın kısaca ilm-i nücûm tabiri kullanılmaktaydı. Bu makalede de aynı şekilde, bahsi geçecek olan ilm-i ahkâm-ı nücûm olmasına rağmen çoğunlukla kısaca "ilm-i nücûm" tabiri kullanılacaktır.

IX. Yüzyıl alimlerinden Ebû Ma'ser'in (Albumasar) ifadesiyle "şimdiki zamanda ve de gelecek zamanda yıldızların kuvvetlerinin etkisinin bilgisi"

2 Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 1: *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 28.

3 İlm-i nücûmun tanımıyla ilgili olarak bkz. C.A. Nallino, "Astrology", *Encyclopaedia of Islam* (new edition), Leiden: Brill, c. 1, s. 494-97; Salim Aydın, "Osmanlılarda Müneccimbaşılık Müessesesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994; George Saliba, *A History of Arabic Astronomy: Planetary Theories During the Golden Age of Islam*, New York: New York Univ. Press, 1994; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989; John North, *Astronomy and Cosmology*, New York and London: W.W. Norton & Company, 1995; Tefik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, s. 124-126.

olan ilm-i ahkâm-ı nücûm, yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki zaman ve geçmişe dair bilgi edinmenin mümkün olduğuna inanılmasına dayanan sistemleştirilmiş bir sanat/ilimdir. Milattan önce ikinci ve üçüncü binde eski Mezopotamya'daki yıldızlara tapmaya dayanan dinî düşünceyle derinden bağları olan astrolojinin bu medeniyetlerin beşiği kabul edilen coğrafyadan diğer bölgelere yayıldığı düşünülmektedir. Hindistan'da Hinduizm ve Budizm, Antik Yunan'da da Eflâtuncu ve Aristocu felsefelerle uyum sağlayan astroloji, İslâm alimlerinin telif ve tercüme eserleri yoluyla da Avrupa'ya ulaşmıştır. İslâm dünyasında Hint astronomi-astroloji geleneğine dayalı *Sindhind* adlı eserin Bağdat'a ulaşma tarihi olan milâdî 770 tarihi, ilm-i nücûmun da sembolik kuruluş yılı olarak kabul edilir.⁴ Abbâsî halifelerinden Me'mûn'un koruyuculuğu altında gelişme gösteren ilm-i nücûm; el-Bîrûnî, Ebû Ma'ser el-Belhî, el-Kindî, Ebû Sehl b. Nevbaht, Mâşallah, Feraganî, Harezmi, Nasîrüddin et-Tûsî, Uluğ Bey gibi alimler sayesinde de büyük gelişme göstermiştir. Bu alimlere kaynaklık eden Claudius Ptolemy'nin (Batalmyus) klasikler arasına giren *Tetrabiblos*** ve *Almagest* adlı eserleriyle Sasaniler'in *Zic-i Şahî*'sinin Halife el-Me'mûn zamanında yapılan tercümeleleri, Hintli Brahmagupta'nın *Brahmasphutasiddhanta* ve *Khandakhadyaka* adlı eserleri, yine Hintli Aryabhata'nın *Aryabhatiya*'sı, Hermetiklerin, Pisagorcuların, Yeni-Platoncuların teorik katkıları, Mısır'ın, Suriye'nin, Mezopotamya'nın, İslâm öncesi Arap astrolojisinin şifahî etkileriyle ilm-i nücûm, İslâm coğrafyasında X. ve XI. yüzyıllarda en yüksek seviyesine çıkmıştır.⁵ 1138'de *Tetrabiblos*'un Latinceye yapılan çevirisinden XVII. yüzyıldaki bilimsel reformlara kadar Avrupa'da da geniş yer bulan astrolojiyi, XII. ve XIII. yüzyıl ilahiyatçıları Thomas Aquinas ve Albertus Magnus Hıristiyan teolojisi içerisinde meşrulaşturmaya çalışmışlardır.⁶

b- İlm-i Ahkâm-ı Nücûm ve Kullanıldığı Yerler

İlm-i ahkâm-ı nücûm, "tabii" ve "ahkâm" olmak üzere iki bölüme ayrılır. Tabii astroloji ya da Omen astrolojisi fizikî nesnelere üzerinde yıldızların

4 Nick Campion, "The Concept of Destiny in Islamic Astrology & its Impact on European Thought", *ARAM (The Journal for Syro-Mesopotamian Culture)*, Summer 1989, c. 1, sy. 2, s. 282.

** *Tetrabiblos* milâdî ikinci yüzyılda İskenderiye'de yazılmış ve İshak b. Huneyn tarafından milâdî dokuzuncu yüzyılda Yunancadan Arapçaya ve 1138 tarihinde Tivolili Plato tarafından Arapçadan Latinceye tercüme edilmiştir.

5 Zeki Tez, *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim & Teknik*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 14, 1991, s. 80-81.

6 Campion, 281.

etkisini incelerken, ahkâm astrolojisi gökcisimlerinin insan kaderi üzerindeki etkilerini inceler. Ahkâm astrolojisi de mevâlîd (*genethliology*) ve mesâil (*interrogations*) ile ihtiyâriyyât (*hemerology*) olmak üzere iki ana dala ayrılır. Mevâlîd en bilinen dal olup kişilerin doğum anında etkisi altında olduğu gök cisimlerinin haritasına dayanarak o insan hakkında her türlü yorumda bulunmaya verilen addır. İlk defa Babiller tarafından M.Ö. 400 dolaylarında kullanılan bu sanat İslâm topraklarında geniş yer bulmuştur. Ortaçağ görsel sanatı doğum anında tek başına ya da grup halinde münecimleri resmeden minyatürlerle doludur. İhtiyâriyyât ilmi ise daha az önemli olmasına rağmen en çok uygulanan daldır. Belirli bir işi uğurlu ya da uğursuz vakitte yapıp yapmamayı mümkün kılmaya yarayan cetveller hazırlamak ve yıllara, aylara, günlere ve saatlere göre belirlenmiş olan bu vakitlere bakarak girişilecek iş için en uygun vakti seçmek (ihtiyar etmek)tir. Mesâil ise insanların her türlü günlük işleriyle alakalı olarak münecimlere sordukları sorulardan ibarettir.⁷

Ahkâm astrolojisinin bu yönleri dolayısıyla çağlar boyunca münecimlerin insanlarla doğrudan ilişkisi olagelmıştır. Girişte de belirttiğimiz gibi toplumun en eğitilmiş kesimlerinden biri olan münecimlere danışmak özellikle yönetici kesim içinde yaygınlaşmıştır. Doğu dünyasından bahsederek eğer, İran devlet geleneğinin de etkisiyle saraylarda bulundurulmaya başlanan münecimler, halifeler için öylesine önemlidirler ki, neredeyse atacakları her adımı münecimlere danışarak atarlar. Mesela Halife Mansûr'un, Bağdat'ın temelini, yukarıda adı geçen Ebû Sehl b. Nevbaht'tan şehrin uzun müddet ayakta kalacağına dair bilgiyi aldıktan sonra attığı söylenir. Yine meşhur filozof ve astronomi alimi olan Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (803-872), Halife Me'mûn (813-33), Mu'tasım (833-42) ve Vasık (842-47) dönemlerinde mütercimlik ve hocalık gibi çeşitli vazifeleri yanında "saray münecimi" vasfıyla da sarayda bulunmuştur. Fâtimîlerden komutan Cevher de Kahire'nin temellerini atmak için münecimlere uğurlu saat tespit ettirmiştir. Selçuklu sultanları nezdinde de büyük ehemmiyeti haiz olan münecimlerin, sultanların kişisel münecimi olarak orduyla beraber sefere katıldıkları malumdur.⁸ Avrupa'da da durum farklı değildir. Öyle ki, XVI. yüzyıl sözkonusu olduğunda, hanedan üyeleri ve aristokratların, zengin tüccarların ve burjuvazinin kendileri ve genelde oğulları için ayrıntılı doğum haritası çıkartmak, astrologların yaygın olarak uyguladıkları bir işlemdir.⁹ Mesela Gaurico adlı bir astrolog, Habsburg arşidükü Ferdinand'a

7 George Saliba, "The Role of the Astrologer in Medieval Islamic Society", *Bulletin d'Études Orientales*, Damas, 1992, sy. XLIV, s. 56-60.

8 Aydüz, s. 14-15, 18-20.

9 Anthony Grafton, *Cardano's Cosmos: the Worlds and the Works of a Renaissance Astrologer*, Cambridge: Harvard Univ. Press, 1999, s. 118.

Türkleri yeneceğini, sultanı elleri arkasında yakalayacağını ve Roma imparatorundan daha çok önem kazanacağını söylemiştir.¹⁰ Gaurico'nun bu sözleri Habsburgluların Türkleri Viyana kapılarından geri döndürmeleriyle bir ölçüde gerçekleşmiş olur. Hasımları Osmanlı Devleti hakkında bu tahminlerde bulunurlarken Osmanlı müneccimleri de boş durmuyordu. II. Bayezid zamanından beri sarayda resmen görevlendirilen müneccimler, başlarındaki amirleri müneccimbaşı idaresinde padişahlarının emir buyurdukları işlerde vazife alıyorlardı. Bunlar arasında takvim, imsakiye ve zayıçe hazırlamak, uğurlu vakit ve eşref saati tespiti, padişahların ve şehzadelerin doğum haritalarını çıkarmak gibi işler mevcuttu.¹¹ Eşref saati tespiti öylesine bir çılgınlık halini almıştı ki camilerin, medreselerin temel atma törenlerinden, padişahların sahilhânelerine gitmelerine, ordunun sefere çıkmasından, has ahır atlarının sefere çıkmasına, padişahların verecekleri ziyafetlerden yeni elbise giymelerine, nikah akdinden öğrenime başlama-ya, önemli bir memuriyete veya işe başlamadan köle satın almaya kadar her türlü iş için müneccimlere başvurulurdu.¹²

b-1 Müderriszâde Sadullah el-Ankaravî'nin Hayatından Örneklerle

İlm-i Nücûm-Siyaset İlişkisi

1792(?) - 1855 yılları arasında Ankara ve civarında yaşamış, nâiblik, müftülük, nakîbü'l-eşraflık yapmış, *Fatin Tezkiresi'* ne girecek kadar şairliğiyle de tanınan Ankaralı müneccim Müderriszade Sadullah el-Ankaravî'nin hayatı da devletin yüksek kademelerinde görevli şahısların bu tip sorularına cevap bulmakla geçmiştir.¹³

Sadullah Efendinin Ankara'ya yolu düşen hemen her yöneticiyle bir ilişki kurduğunu söyleyebiliriz. Kendi zayıçe mecmuasında Ankara'ya atanan hemen her yöneticinin görevine başlaması ve azloluşuyla alakalı çıkarttığı haritalar için "ba'zı ehl-i menâsıbın mansıb[?] oldukları ve beldeye duhul eyledikleri ve maslahat-ı mansıba[?] şurû' eyledikleri ve müddet-i

10 A.g.e., s. 123.

11 Aydüz, s. 112.

12 Raşit Gökdemir, "Osmanlı Memleketinde Müneccimler", *Yeni Türk*, 1939, sy. 78, s. 231. Bu tür örnekler Başbakanlık Arşivi'nin kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Mesela 4557 numaralı Hatt-ı Hümayun, özetle Tersanede yapılmış bir geminin bodoslama töreninin müneccimbaşının tayin ettiği vakitte yapıldığını bildirir. Yine aynı şekilde 4236 numarada kayıtlı Hatt-ı Hümayun da, III. Selim döneminde padişahın yapacağı tevcihler için Şevval ayının dördüncü Pazar gününün seçilmiş olduğuna dair müneccimbaşının zayıçesinin sunulup bu tevcihlerin bu vakitte yapılmasına dair teklif getirildiğini bildirir. Bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayun No. 4236, 4557.

13 Müderriszade Şeyhi Mustafa b. Seyyid Abdülkerim b. Sadullah el-Ankaravî'nin ayrıntılı hayat hikayesi için bkz. Gülçin (Tunalı) Koç, "Sadullah El-Ankaravî: Daily Concerns of an Ottoman Astrologer", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Univ., 2002.

mansıb[?] zayıçeleri” adı altında ayrı bir bölüm açmıştır.¹⁴ Tanzimat’ın getirdiği değişikliklerin yoğun olarak hissedildiği şehirde “Redif Mansûre Eyalet-i Ankara Müşirliği” adı altında Ankara, Kastamonu, Viranşehir, Çorum ve Çankırı sancakları birleştirilmiş ve 27 Cemaziyelevvel 1252 (9 Eylül 1836) tarihinde bu müşirliğe önce Mehmet İzzet Paşa atanmıştır.¹⁵ Daha sonra Ankara’ya vali/mutasarrıf olan Davut Paşa (1840-41), Sadullah Paşa (1841-41), Tayyar Paşa (1841-42), İsmail Paşa (1842-43), Rüstem Paşa (1843-44), İsmet Paşa (1844-46), Vasıf Paşa (1846-48), Hasan Paşa (1848-49), Mustafa Paşa (?-1854) ve Sadri Bey (1854-54) de Sadullah Efendiye başvurular arasındadır. Yine sancak veya eyaletlerdeki vergilerin tek bir çatı altında toplanmasını sağlamak ve *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*’nda üzerinde önemle durulan iltizam sorununa çözüm getirmek amacıyla atanan muhassıllar da şehrin yeni yöneticileri arasındadır¹⁶ ve muhassıl Zühdü Mustafa Efendinin adı, atandığı tarih olan 1840 yılından itibaren Sadullah Efendinin notlarında sıklıkla geçer.¹⁷ Muhassıllık kurumu başarı gösteremediği gerekçesiyle kısa bir süre sonra kaldırılınca iltizam usûlüne geri dönülür, ama eyaletlerin malî işleriyle doğrudan valilerin ilgilenmesi uygun görülmediğinden bu görevler defterdara bırakılır. Ankara’ya tayin edilen defterdar Mehmed Efendi (1843’te azl), Abdülhalim Bey (1848’te nasb), Galip Efendi (1849’da azl) ile Cazim Efendi (1849’da nasb) de böylelikle Sadullah Efendinin notlarında yerlerini almışlardır.¹⁸ Yönetimde eyalet-sancak-kaza biçiminde yeni bir düzenlemeye gidildiğinde sancak yönetimi kaymakama, kaza yönetimi ise kaza müdürlerine verildi. Kaymakamlar Tanzimat öncesi sancak yöneticisi olan mütesellimlerin görevlerini üstlenmişlerdir. İsim olarak zaten var olan kaymakamlık, Tanzimat öncesinde vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre yerlerine atadıkları kimselere verilen isimdi. 1842 senesinden itibaren kaymakamların görevleri, *Küçük Meclis* (1849 itibarıyla *Sancak Meclisi*) denilen ve eyalet meclisine benzeyen kurul yardımıyla sancağı yönetmekti. Maliyeyi ilgilendiren konular dışında kay-

14 Bkz. Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi, Zayıçe Mecmu’ası 342/ IVb. Bahsi geçen zayıçeler 54b ile 76b sayfaları arasındadır ve 1241-1268 yıllarını kapsamaktadır. Bunlar içinde Ankara ile ilgisi olmayıp da Sadullah Efendinin üç defa zayıçesine baktığı Mustafa Reşit Paşa da bulunmaktadır. İlk zayıçede Paşanın 12 Ramazan 1264 tarihinde ikinci defa sadrazam oluşu, ikincisinde 1268 senesi Rebiülâhir ayının dördünde azlolması ve üçüncüsünde de azlolmasından iki gün sonra meclis reisliğine atanması sözkonusu edilmiştir (70a).

15 İ.H. Uzunçarşılı, “Darendeli Mehmet İzzet Paşa”, *Bellekten*, Ankara: TTK, 1964, c. 28, sy. 109, s. 241.

16 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 211.

17 Bkz. KRK. T. 226/7a, 11a; T. 215/12b, 13a, T. 222/6b.

18 KRK.Z.M. 342/23a, T. 240/8a, T. 222/13a, T. 236/6a, T. 240/11a.

makam ve sancak meclisinin doğrudan İstanbul'la yazışma yapması münasip görülmemiş, bunlar eyalet meclisi veya valiler aracılığıyla görülsün istenmiştir.¹⁹ Kaymakamın dışında mecliste mal müdürleri de vardır ve bunların görevleri eyaletteki defterdara denktir. Hazine gelirleriyle bütün vergilerin sancak meclisinin denetim ve aracılığı ile toplanması ve gerekli harcamaların yapılmasından mal müdürleri sorumluydu. Sadullah Efendi kısaca görevlerinden bahsettiğimiz kaymakam ve mal müdürlerinden de Ankara'ya atanmaları kaydetmiştir.²⁰

Yukarıda bahsettiğimiz kaza müdürlerinden naib olarak gittiği kazalarda tuttuğu takvimlerde çokça bahseden Sadullah Efendi, ayrıca Tanzimat'ın getirdiği yeni kurumlarda da görev yapmış bir kişidir. Mesela kısa süreliğine de olsa, Muhassıllık Meclisi olarak kurulan ve 1842 senesinde bu kurumun kaldırılmasıyla Memleket Meclisi adı altında 1849 tarihine kadar çalışmalarını sürdüren, 15 Ocak 1849'da yayımlanan yeni bir talimatname ile de Eyalet Meclisi (Büyük Meclis) adını alan kurumda, 1840-1841 tarihlerinde görev yapmıştır. Bu göreviyle alakalı olarak bir zayiçe çıkartan Sadullah Efendi şöyle der: "Tanzimat-ı hayriye zuhûrunda âzâ-yı meclis olmak için kura olundukta ibtidâ bu fakîre ba'de Hüseyin Efendiye ba'de Dizdar Ağaya ba'de Behçet Efendiye kura zuhûr edüb âzâ-yı meclis tayin olduğumuzun tali'i zayiçesidir."²¹ Daha sonra bu kurumdan kendi rızasıyla Beypazarı nâibi olmak için istifa ettiğini yazan Sadullah Efendinin belli bir miktar maaş da aldığı anlaşılmaktadır.²² Biraz önce aktardığımız üzere 1842 tarihinde muhassıllık kurumunun kaldırılmasıyla bu meclislerin de Memleket Meclisi olarak el değiştirmelerinden Sadullah Efendi dolaylı olarak 'âzâların hepsi azlolundu' sözleriyle bahseder.²³ Bundan başka Sadullah Efendiyi Tanzimat'ın getirdiği en büyük değişikliklerden biri olan nüfus sayımı işinde bizzat görev alırken görürüz.²⁴ 10 Zilhicce 1250 (09/04/1835) ile 1 Şaban

19 Çadırcı, s. 236-7.

20 Bahsi geçen Ankara kaymakamları Ataullah Bey, Ferik Osman Paşa, Ferik Mustafa Paşa (bu iki paşa vekil olarak kaymakamlık yapanlardandır), Sururi Bey, Sadri Bey, Hakkı Bey ve Halim Galip Efendi'dir. Sadullah Efendi'nin tek bahsettiği mal müdürü Halil Efendi'dir.

21 KRK. Z.M. 539/8b.

22 KRK. Z.M. 539/8b: "Âkibette hüsn-i rızâ ile meclisden istifa eyledik, Beypazarı niyâbetine nâil olduk."

"Âzâlık maaşının beratı elimize geldiği tali'idir." 20 Receb 1256 (23.05.1840).

23 KRK.T. 222/ 11b: "Ankara ehl-i meclisi cümleten azl olmuşlar." 27 Zilhicce 1257.

24 KRK. Z.M. 539/7b, 8b: "Ankara'da defter-i nüfus nâzırı olduğumuzun fermanı bize geldiği tali'idir." 21 Zilhicce 1250 (21.03.1835); "Residen-i ferman be-destim." 10 Zilhicce 1250 (10.03.1835); KRK.T. 222/7b: "Defter-i nüfus nezaretinden istifa ettim." 1 Şaban 1257 (17/09/1841).

1257 (17/09/1841) yılları arasında Ankara'nın nüfus nâzırlığında bulunur. Ankara sicil defterlerindeki kayıtlarda Mutasarrıf Vezir Mehmed İzzet Paşa'nın tahrîrâtı ile merkeze teklif edilen "ehliyet ve liyakata sahip emin ve mu'temed" insan olarak karşımıza çıkan Sadullah Efendi ilk sene bu görevini maaşsız olarak yürütmüştür. Daha sonra herhangi bir gelir kaynağı olmadığı için "kayd-ı müzâyakaya" dûçâr olan Sadullah Efendinin bu durumu Mehmed İzzet Paşa'nın dikkatini çekmiş ve bu başarılı nâzıra beş yüz kuruşluk aylık maaş bağlanmıştır.²⁵ Bir mutasarrıfın yüksek dereceden bile olsa her memurun ekonomik durumuyla, sıkıntılarıyla ilgilenecek hali yoktur şüphesiz. Kayıtlara geçmemiş olsa bile bu tarihlerde Sadullah Efendinin kişisel notlarından biliyoruz ki, bu iki insan arasında sıkı bir danışılan-danışan muhabbeti sürmekte, Paşa, kişisel müneccimi vasfıyla Sadullah Efendiyle sık sık görüşmektedir. Hatta bazen bu görüşmeler zorla bile olmaktadır. "Devletlü veliyyünniam İzzet Paşa efendimiz istemiş hakipayane gittim mâşiyen yolda çok zahmet çektim ve düştüm yollar gayet çamur ve kar ve buz ile âlûde idi"²⁶ sözlerinde ifadesini bulan bu zorunluluk hali, nâzırlık nimetinin dikenini olsa gerektir. Vak'a-yı Hayriye'nin, öfkesiyle meşhur İzzet Paşa'nın burada sözkonusu olduğunu bilmek de Sadullah Efendinin neden bu kadar zahmet çekmek zorunda olduğuna dair bir ipucu verir.²⁷ İzzet Paşa 1836 tarihinde Ankara Sancağı'na mutasarrıf olarak atanmış ve Sadullah Efendi de muhtemelen bir mecliste tanıştırdığı Paşa'nın kişisel müneccimi olmuştur. Tam on dört sene boyunca ara ara Sadullah Efendi bu büyük "patron"undan söz eder. Sadullah el-Ankaravî'yi 14 Zilkade 1254/29 Ocak 1839 tarihinde Ankara'da Hisariçi Misafir Fakih mahallesinde bulunan evinden kalkıp yağmur çamur demeden yollarda düşüp kalkarak Topal İzzet Paşa'nın ikamet ettiği mutasarrıflar için Tulice (Doluca) mahallesinde ki-

25 Rifat Özdemir, *19.yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 164.

26 KRK.T. 525/13a.

27 Uzunçarşılı, s. 245-46. İ.H. Uzunçarşılı, Hekimbaşı Salih Efendiden rivayeten şu hadiseyi makalesinde zikreder: "İzzet Paşa'nın iki oğlu hastalanmış, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in delâletiyle (takriben 1267 h. = 1851 m.) Hekimbaşı Salih Efendi, Paşa'nın çocuklarını muayeneye gitmişti. Hastaları gören Salih Efendi, lazım gelen vesâyâyı yapıp bir müddet İzzet Paşa ile oturup sohbet etmişler. Bu muhâsebe esnasında Paşa, zamâne hekimlerinden şikayet etmiş ve: 'Ben kaptan-ı derya iken gemide bir baş ağrısına uğradım, geminin tabibini çağırdım, bir toz tertip etti, faidesi olmadı tekrar çağırdım, bu defa da bir su tertip etti, içtim, ağrı kesilmedi; üçüncü defa tabibi çağırtdım, bu defa da bir hap tertip edelim demez mi? Herif âdeta benimle eğleniyordu. Canımın sıkıntısından ayağına bir gülle bağlayıp yuvarlayıverdim' demiş ve Salih Efendide şafak atmış, şayet çocuklar iyi olmazsa benim başıma da bir hal gelir diye korkmuş ve semtinin uzak olmasından dolayı iktizâ ederse Yeniköy'deki Rum doktorların çağırılmasını tavsiye ile savuşmuş ve Paşa'nın kethüdası tarafından kendisine muayene ücreti olarak üç kese kuruş (bir kese beş yüz kuruş olduğuna göre) bin beş yüz kuruş (zamanına göre dolgun para) verilmiş."

ralanan ve daha sonra da valilik sarayı olan Hacı Abdi Paşa Konağı'na²⁸ kadar götüren sebep, işte bu yazının anlatmak istediği şeydir. Sadullah Efendi ile İzzet Paşanın arasındaki ilişki yüzyıllardır devam eden müneccim-yönetici ilişkisinin bir nevi kristalleşmiş halidir, diyebiliriz.

b-2 Müneccim-Danışan İlişkisinin Özellikleri

Bu noktada bahsedilmesi gerekli olan şey, bu ilişki biçiminin içerisinde 'patron-protégé' sistemini de barındırmasıdır. Rifaat Ali Abou-El-Haj'ın üzerinde durduğu XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezirlere ve paşalara 'kapılanmış' kesimin merkezî görevler olarak yavaş yavaş sultanın 'kapıkulları'nın yerini alması yani önemli pozisyonlara kendi adamlarının yerleştirilmesi meselesinin bir versiyonu, Sadullah Efendi ile İzzet Paşa arasında gerçekleşmektedir.²⁹ Yukarıda gördüğümüz nüfus nâzırlığı pozisyonunda o konumu hak ediyor olsa bile Sadullah Efendiyi oraya getiren güç, İzzet Paşadır. Abou-El-Haj'ın işaret ettiği, memuriyet alabilmek için artık yeni bir tür kodlamayla karşı karşıya olunduğu hususu Sadullah Efendinin hemen bütün notlarında kendini gösterir. İzzet Paşanın ya da daha sonraları Nafiz ya da Davut Paşaların himayesi altına girmesi, böylelikle mansıb[?] alabilmesi ve bunun için öncelikle ilm-i nücümdaki maharetlerini ve de şairliğini kullanması Sadullah Efendi için adeta bir zorunluluk halidir. Mesela bir rüyasında, yeni bir kanun dolayısıyla müftü ya da kadı atanacağını öğrenen Sadullah Efendiye bu görevlere talip olması söylenir. Sadullah Efendi de kendi durumunu paşaların bildiğini ve belki de yeni kanunu kendisi için hazırladıklarını söyler.³⁰ Bir göreve atanabilmek için patronluğunu yapan yüksek dereceden bir mevki sahibinin devreye girmesi ve ancak bu şekilde devlet mekanizması içerisinde görev alınabiliyor olması Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600)'nin ve Aşçı Dede İbrahim (1828-1910)'in de bildiği ve sıklıkla kullandığı bir yöntemdir.³¹ Bu yöntemin açığı, himayesi altına girilen paşanın gözden düşmesi halinde yaşanan zorluktur. Muhtemelen Sadullah Efendi bu durumu aynı anda birden fazla paşaya müneccimlik yaparak aş-

28 Özdemir, s. 146.

29 Rifaat Ali Abou el-Haj, "The Ottoman Vezir-Pasha Households", *Journal of the American Oriental Society*, 1974, 338-347.

30 "(...) yeni bir kanun açılmış ve müftü yahud kadı nasb olunacak imiş, bana sen talip ol paşalara rica eyle dediler ben dahi paşalar bilirler belki bu hususu benim için yaptılar beni görürler dedim böyle uyandım hayırdır inşallah." T. 240/13b.

31 Bkz. Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton N.J.: Princeton University Press, 1986, Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton N.J. :Princeton Univ Press, 1989, ss. 281-292

maya çalışıyordu. Mesela vefatından üç sene önce İstanbul'a gitmesi ve orada kaldığı bir sene zarfında birçok nüfuzlu insanı ziyaret etmesi, halini arzetmesi, sırada bekleyen yüzlerce ilmiye kökenlinin arasından kendini göstermeye çalışması, ilm-i nücüm bilgisiyle gerçekleşmiştir.

Kalplerini kemiren endişeler hakkında güzel sözler söylemek, bir nevi rahatlamak isteyen "hasta"larına psikolojik destek hizmeti de diyebileceğimiz hizmeti sunmak, müneccimlerin icra ettikleri sanatın zor yanlarından dır. Her zaman her gördüklerini söyleyemeyeceklerinden, kendilerine başvuranları uygun bir dille teselli etmek müneccimlere kalıyordu. Yukarıda gerekçelerini de anlattığımız toplumun itibarı yüksek kesiminin özellikle siyaset üzerine odaklaşan sorularına gökyüzünden cevap bulmaya çalışırken tarihin sayısız cezalandırmayla dolu olduğunu bildiklerinden müneccimlerin temkinli davranmayı istemeleri doğaldır. Çünkü beraber çalıştıkları kişiler çoğunlukla, toplumun gücü elinde bulunduran sınıfı olduğundan hayırsız kötü bir yorumun hayatlarına mal olabileceğinin, olmasa bile gözden düşüp kötü bir şöhretle yaşamak zorunda kalacaklarının farkındaydılar. Bunun ötesinde hayırsız olanın dile getirilmesinin mübah sayılmadığı bir toplumsal kodlamayla da karşı karşıya olduklarını unutmamak gerekir. Zira rüya yorumunda da karşımıza çıkan, rüyanın sırrının yorumda olduğundan hareketle rüyaları hep hayra yorma ve hayra yoracaklara emanet etme temayülü toplumsal belleğe adeta kazanmıştır. Hayırsız ve uğursuz şeylerin dile getirilmesi onlara davetiye çıkaracağından susmayı yeğlemek evlâdır. Bizans İmparatoru Konstantin ve halefleri zamanında, IV. yüzyılda yaşamış Firmicus Maternus adlı bir yazar da iyi bir astroloğun özelliklerini sıralarken; "Bir yıldız haritası oluştururken insanlar hakkındaki kötü şeyleri açıkça belirtmeyiniz; velev ki öyle bir noktaya rastladınız, cevabınızı belli bir suskunlukla tehir ediniz, çünkü böyle bir durumda yıldızların kötü etkilerinin insan üzerindeki belirleyiciliğini açıklamakla kalmaz, üstüne üstlük onaylamış da olursunuz" diye belirtir.³²

Bütün bunların ışığında bakışlarımızı tekrar Sadullah Efendiye çevirirsek eğer, onun da bu rehberliği elinden geldiğince yapmaya çalıştığını görürüz. Kendisine başvuranlara "teselli verici sözler" söylediğinden bahseden Sadullah Efendi, mesela bir defasında, "perişan hal ve bi sâ mân-ı dermanda kalan", bu yüzden de hayata küsüp günlerini köyde geçiren ahababı Nurullah Molla'ya teselli için bir vakit ihtiyar etmiş ve o vakitte Ankara'daki hânesine gelmesini ve oturmasını istemiştir. Sadullah Efendinin "Görelim Allah n'eyler" diye de belirttiği bu zayıçenin söylediği vakitte evine yerleşen Nurullah

32 Anthony Grafton, s. 19.

Molla'ya bir-iki ay geçmeden canbazbaşılık verilir ve molla maişetini bu işle karşılar olur.³³ İlginç olan, teselli olsun diye arkadaşını bulunduğu kötü durumdan kurtarma adına hayırlı vakit tayin eden Sadullah Efendinin kendisinin bile sonuca şaşırıldığıdır. “Fesühânallâh!” der Sadullah Efendi, “ahvâl-i tali'a ve kevakibe dikkat buyrula”. Yine çocukları olmasını çok isteyen çiftlere Sadullah Efendinin yaklaşımı “*küllü müneccimîn kezzâb* fehvasınca teselli için veled olur deyü cevap verdik, el-ilmu indellah” şeklindedir.³⁴ Bir diğer örnekte Maraş valisi Bursalı Selim Paşa azlolup memleketine dönerken Beypazarı'ndan geçer ve o vakitte Beypazarı'nda olan Sadullah Efendiye gelir. Azledilmiş, başı önünde memleketine giden paşanın kendisinden “mansıb[?] ve izz ü şeref” hakkında soru sorması üzerine Sadullah Efendi, Paşa için bir zayıç hazırlar. Fakat karşısına berbat bir harita çıkar. Ne mansıb[?] vardır ne de izz ü şeref, sağlığı bile bozuktur, malı da perişan olur, ‘hâsıl-ı kelâm pek çok zahmet çekmeğe delâlet eder’. Sadullah Efendi de bunun üzerine şöyle yazar: “el-İlmü indellah ahkâm budur ama kendisine biraz tesseliyâtı hâvî ahkâm yazılıp verildi, ba'de zaman istimâ' oldu ki gayet perişan olmuş.”³⁵ Sadullah Efendinin notları bu şekilde, endişeli devlet adamlarının başarılarının ve başarısızlıklarının sebeplerini öğrenmek için sordukları sorularla doludur. Hayatlarındaki önemli olayları -bu, sağlıkla, servetle, aldıkları mansıplarla, insan ilişkileriyle (dost-düşman-hanım-hizmetli-sevgili-çocuk) ya da kazandıkları veya kaybettikleri şerefle ilgili olabilir- söyledikten sonra Sadullah Efendinin bütün bu saydıklarının sebeplerini doğum zayıçelerine bakarak bildirmesini beklerler. Selim Paşa örneğinde olduğu gibi genellikle tek bir olay üzerine vukû' bulma vaktini haber vererek bu olayın sebebini öğrenmek isterler. Bir başka örnekte kendi kavgacı karakterinden rahatsız olan yüksek rütbeli bir subay Sadullah Efendiye danışır. “Neden ben çocukluğumdan beri böyleyim?” sorusuna cevap arayan 1203/1788 doğumlu Tersane-i Âmire'de Meclis-i Bahriye âzâsı olan Miralay Ali Bey, çareyi İstanbul'da -büyük olasılıkla bir dost meclisinde- tanıştığı Sadullah Efendiye sormakta bulur. Bu zayıçeden çıkan sonuç ise şöyledir: “Mûmâileyhin kendi takrîrine göre ve hemşire ve sâir eski akrabalarından tashihine göre tashih eyleyüb eski takvimlerden işbu zayıç yapıldı. Lakin sâat-i vilâdeti tahkikan mazbut değildi, tahmînen ve takrîben bu zayıç yapıldı. Ba'de bazı ahkâm kitaplarından tatbikan bazı ahkâm söylediğimde bu haller bende vardır deyü tasdik eylediğinden tali'-i vilâdeti böyle olduğuna tayîn-i

33 KRK. Z.M. 342/ 117b. “Vakt-i muhtâr berâ-yı duhûl-i hâne ve belde Nurulah Molla” 19 Ramazan 1254 (06/12/1838).

34 KRK. Z.M. 342/100b.

35 KRK. Z.M. 342/83a.

kesb eyledim. Ve kendi takrîri olan keyfiyetini dahi takrîri üzere bu mahalle tahrîr eyledim. İmdi nakletti ki hîn-i sabavetimde akrânım etfâlin hafv ve hiras eyledikleri meyt ve kıtal veya maktûle bakmak veyahud bir kimesneyi cerh ve katl iderleriken bakub onunla telezzüz etmek âdetim idi. Ve hâlâ bu makûle nesnelere havf etmem ve hatırıma havf gelmez hatta her kiminle kavga etsem elbette galib olurum deyü (?) ederüm asla havf u haşiyet nedir bilmem dedi. Arz-ı âcizâne takrîri ile Merih'in derece-i âşirde bulunduğu ahkâmına tasdik etmiş olmağla bu kadar tahvîl-i kelâm olundu.”³⁶

c- Sonuç

Bu çalışmanın konusu, mazisi nerdeyse insanlık tarihi kadar eski olan astrolojiyle yöneticiler arasında var olan ilişkiyi Ankaralı müneccim Sadullah el-Ankaravî örneğinde mercek altına almaktır. İlk baştan itibaren saraylarda yer alan astrologların düzenledikleri zayıçeler/horoskoplar sayesinde hükümdarlar ve devlet yönetimi, sosyal ve kültürel hayat hakkında birçok bilgiye erişme, Batılı tarihçilerin özellikle Ortaçağ ve Rönesans sözkonusu olduğunda başvurdukları bir yöntemdir. Tarihçiler Abbâsî ve Endülüs Emvîleri dönemlerindeki ilm-i nücûm yazmalarından da faydalanmışlardır. Geniş bir alanda altı yüzyıla varan yönetimi esnasında müneccimlere çokça danışılan Osmanlı tarihi sözkonusu olduğunda ise yüzlerce el yazması ve bu birikim birkaç çalışma haricinde göz ardı edilmiştir. Bu yazmaların çok küçük bir kısmının incelenmesi neticesinde ortaya çıkan ve Osmanlı siyaset kültürü konusunu ele alan bu çalışmamızdan çıkan sonuç, patronaj sisteminin şemsiyesi altında devam eden ilişkinin daha çok bir danışmanlık hizmeti şeklinde kendini gösterdiği ve bunun da atandıkları görevlerden her an geri çektilme korkusuyla yaşayan ve devlet kademelerinde sürekli daha iyi pozisyonlara gelmek için uğraşan yüksek rütbeli memurların ve paşaların, endişelerini sorularıyla su üstüne çıkarıp müneccimlerinden güzel sözler duymayı istemeleri şeklinde tezahür ettiği.

***İlm-i Nücûm as a Source for Understanding
Ottoman Political Culture:
The Case of Sadullah el-Ankaravî***

Gülçin TUNALI KOÇ

Abstract

This introductory essay's aim is to emphasize the fact that *ilm-i nücûm* is one of the most fruitful domains to explore the codes of the Ottoman political culture. By doing this, a prominent *müneccim* of his province, Sadullah el-Ankaravî of Ankara is being exemplified. The article is divided into four parts: a definition of *ilm-i nücûm* and *ilm-i ahkâm-ı nücûm* is presented in the first two parts. In the third part, Sadullah Efendi's relations with the prominent people of higher ranks are shortly explored and the fourth part gives the main features of this relationship: patronage system and personal consultancy.

